

Раша Ливада / Александра Ристић

АКО СИ ОД СОЈА

Раша Ливада или: Ноттаге самоме себи

На мојој си усни нико,
моја ти реч: Завичај.
Лишће опада, хоризонти се шире.

Предугачка провиђења замуће поглед,
Клица проклија само на угашеној звезди,
Окрени се, гори ти орман!
Помери ногу, лек је под ципелом.

Ма колико се вине, птицу опрљи дим њеног гнезда.
Теже је саздати срушене храмове, него нову кућу.
То што нема хлеба само је знак да има соли.

Прети или ће те заборавити!

Ти који певаш, ако си од тог соја,
Пази да не допеваш.
Ако си од дана: иди у дан.
Ако си од ноћи: иди у ноћ.

Лабуд нигде толико леп,
као на трулом пању.
Он нема ништа, узми од њега....

Почетак добар, крај лош:
Поруке остају.

Учитељ никада не открива све својим ученицима.
Ако их воли.

Милица Мустур

ВЕЛИКО ПРОСТИРАЊЕ И. С.

Избором и приређивањем списка Исидоре Секулић сабраних под насловом *Изравнања*, Јован Пејчић прегнуо је да осветли разнородне изражајне видовеснажног духовног импулса који се – по његовој непогрешивој интуицији – указује као примарно исходиште мисаоних ставова и стваралачке имажинације велике српске књижевнице: вишестранееманације њене религиозне свести.* Овим подухватом Пејчић је досадашња критичка истраживања религиозне мисли Исидоре Секулић, која се у систематичнијем виду јављају тек у новије време, допунио заиста репрезентативним путоказом кроз главне пределе Исидориних духовних авантура.

Већ самим начелом груписања одабраних текстова, насталих у временском распону од 1924. до 1958. године, Пејчић излази у сусрет Исидорином и сопственом „импулсу за савршенством“: шест текстуалних тројстава, и једно дуже, десетоделно поглавље, обједињени тематском и, где се могло, жанровском сродношћу, смештени су у композицијски оквир пролога („На почетку“) и епилога („Краја нема“). Важније је, међутим, истаћи да се својеврсно јединство Исидориног стваралаштва, које је Пејчић наговестио концептуалним обликом збирке *Изравнања*, потврђује на њеном садржинском плану. Жанровско-тематски опсег текстова увршћених у овај избор представља образац Исидориног стваралаштва у целини. А тај образац, по особеном приређивачком концепту, предочава једну до сада неприказану слику њеног дела: пројекцију књижевног опуса Исидоре Секулић као творевине чије је најдубље унутрашње јединство изнедрено дубоко религиозним осећањем света.

Јован Пејчић је, пре свега, сагледао далеко зрачење и домете сасвим апартног Исидориног религиозног надахнућа у најразнороднијим видовима њеног списатељског рада. У њи-

* Исидора Секулић: *Изравнања*. Изабрао и приредио Јован Пејчић. – Алтера, Београд 2010.

ма се издвајају и кроз мноштво варијација понављају њене трајне, понекад опсесивне преокупације феноменом духовности, као и представе из области духовног искуства: свет и живот као одраз Божје промисли; закон равнотеже као принцип Божјег деловања у свету; представа о бићу Божјем као извору свих духовних енергија; човекова (морална) обавеза да се одазове на глас Божје промисли у себи; блискост религиозног, моралног и естетског произишла из заједничког исходишта у највишој духовној сфери; човеково позвање да у сарадњи са Богом остварује „континуитет духовне егзистенције човечанског рода“.

У петој целини *Изравнања* (са есејистичким прилозима „Забелешка о гњеву“, „Реч о правди“ и „О пролазности у животу“) формулисана је Исидорина централна религиозна визија из које посредно или непосредно проистичу њене остале рефлексије о природи и значају духовности. У сржи те мисли је живи, вечно двосмеран, флукуацијама испуњен однос између Божије и човекове есенције и егзистенције. Оно што притом најупорније заокупља њен ум јесте представа о свету и човеку сазданим по Божјој промисли. А та се представа, надаље, разлаже на два пресудна и међусобно повезана увида – спознају о Божјем бићу као универзалном изворишту свеукупне духовности света и о Његовом деловању у творевини путем постојаног уравнотежавања свих духовних и материјалних сила. Бог делује равнотежом; она је принцип саме Искони, одраз свеprisутног вишег реда у устројству света, у природи, историји, човеку. Таква равнотежа израз је и правде Божје, која својом суштином надилази земаљску правду „кратког рока“.

Сва Исидорина пажња усмерена је на питање, како ће се човек (али у даљем току мисли и колектив, народ) одредити према Божјим законима. За Исидору Секулић, идеал човековог битисања остварује се унутрашњим усклађивањем са духовним принципом који одређује свет и човека. Човеку ваља да се сагласи са својим местом под сунцем као изразом Божјег хтења, али да се сагласи активно, слободно, вољно. Његова судбина није Божјој вољи слепо подређена, она је њоме *одређена*. Актом сопствене воље, прихватајући ово одређење, постижући највише што може додељеним му „даровима Божјим“, човек остварује и потврђује Божју вољу. Тако, иако је судбина света одређена „магнетским погледима великих закона“, човек се потенцирањем њему додељеног као духовног залога и сам уписује у „велике законе“ и доприно-

си њиховом одржању, постаје „сарадник Божји“: „Човек не зна за једно основно знање у области Божје правде: оно што ја немам, то је оно што мени није дато, а није оно што други има. Све људско „имање“, и духовно и материјално, долази из једног извора, и враћа се у један извор. Васеленска економија и уравнотежавања врше се, што би рекао Његош, магнетским погледима великих закона, а не додавањем и одузимањем из људских џепова. *Еванђеље* лепо тумачи: све што имамо, то су они таленти, које Бог сваком поособ даје, и које свако поособ има да врати у најшири колектив, у васеленски колектив. А срди се Бог ако неко врати таленте неумножене трудом, ако у онај извор ништа од себе не дода, извора ради и других људи ради“ („Реч о правди“).

Есеј „О пролазности у животу“ парадигматичан је за свеукупну Исидорину визију човековог духовног одређивања наспрам мироустројства. Способност да се сагласимо са законима постојања, законима живота, на највећој је проби онда када треба појмити и усвојити мисао о сопственој пролазности. По Исидори, пролазност као врховни закон васељенске и човекове природе, основна је животна иманентност, „ток човекове егзистенције“, а не морање и нужност. Прихватање пролазности као облика људске егзистенције, прихватање је саме егзистенције: „Само недостатак сваког оплемењеног размишљања о пролазности може усадити, и усађује у човека осећање коби, осећање пролазности по „морању“, дакле по насиљу. То је једна од најнечовечијих и најлажнијих идеја од којих се човек икада бојао. Бојати се онога с чим певамо и играмо, бдијемо и спавамо.“ Исидорине опсервације о односу и равнотежи између човекове есенције и егзистенције изненађујуће се подударају са запажањима савремене антрополошке филозофије: „Човек пролази сагласан са пролазношћу, иначе никад не би имао мира.“

Религиозна мисао Исидорина остварује се, дакле, у споју снажне духовне визије, суптилних антрополошких увида, профилисаног филозофског става и високе моралне освешћености. У најимпресивнијим фрагментима овде сабраних есеја, та мисао проткана је и Исидорином самосвојном песничком имагинацијом: „Израз за пролазност мора бити складан и мудар. У нашој таласавој егзистенцији, талас је и лепота и енергија и отход. Божја воља је талас.“

Варијације, гранања или одједи ових основних представа о духовној условљености света јављају се у осталим поглављима *Изравнања*.

Блискост религиозног и општељудског Исидориног рефлексији акцентована је у првом тематском тројству збирке. Религиозни доживљај живота ниче из саме људске природе. Тако су хришћански празници Божић и Васкрс симболични и величанствени изрази човекових суштинских егзистенцијалних стања: „[...] у визији „Божић“ – има тако много свега људског и човечног, од паганских, па и препаганских времена и радости, да том загонетно топлотом и привлачном дану припада, најбоље, име институција. Дужа дан, подмлађује се живот, расту наде. Родио се Христос, један од најсимпатичијих песника и луталица кроз љубав и страдња“ („Божић“). У прозној скици „Крај гроба који ће да засија“ реч је о истој врсти општости, посредованој сада из инверзне перспективе: Из перспективе оностраних, духовно највишег, људска земаљска стремљења постају неважна пред клицом вечног, суштаственог у човеку.

Исидорино религиозно искуство потекло је – како Пејчић примећује у поговору збирке насловљеном „Погружења Исидоре Секулић“ преносећи речи саме Исидоре – из дубоко егзистенцијалног искуства: „Ове редове исписује човек дубоко погружен свим врстама погружења: религиозним, мисленим, аскетским. Погружењу мом, као увек код нејака човека, претходила је гроза запрепашћења, дрхтавица пред незнатим и непознатим, лудо питање: *зашто!*“ Из ове перспективе сагледиво је и схватљиво да је Исидорино религиозно погружење имало облик и снагу заиста мистичног духовног преображаја. Фрагмент њеног кратког есеја „Религиозно осећање у лирици“, који није уврштен у *Изравнања*, али се својом идејношћу уклапа у тематски склоп ове збирке, описује ту врхунску преображајну моћ: „Унутрашњи живот није ни хаос ни трус, унутрашњи живот је мир, мир и онда кад је немир, мир у томе смислу да једна надмоћ држи супротне тенденције у хармонији отприлике тако као што су у хармонији два разапета крила, где, везане и смирене, супротне тенденције не само држе него и дижу. У унутрашњем животу којег без религиозности и филозофије нема, у унутрашњем животу се антиномије држе, синтетичу. Срећа и страдања, здравље и болест, знање и незнање везују се у вишу силу, у надмоћ која преображава дух и прах човеков.“

У *Изравнањима* (превасходно у другом поглављу збирке) Јован Пејчић истакао је Исидорину преокупацију идејом да синтеза среће и страдања пренетих у вишу духовну силу, у „надмоћ која преображава дух и прах човеков“, није

само идеал коме треба да стреми појединац, већ и основна духовна вертикала према којој би требало да се усмери народ као духовно јединство. Пејчић јасно истиче Исидорину заокупљеност судбином малог (дакле и сопственог) народа као разапетог између две равнотеже, препуштеног вртлогу историјских превирања, у којем се он може наћи час на врху, час на дну историје. Због таквог „играња на ивици ножа“ нужно је малом народу усредсредити се на оно највише у сопственом духу и сопственим снагама, оно, што га уравнотежава и издиже изнад судбине обичног „догађајног елемента“ историје. У нашој историји, оваква „хармонија разапетих крила“, духовна узвишеност у синтези антиномија, достигла је свој највећи (и можда једини врховни) израз у „косовској метафизици“.

Из Исидориног есеја о духовном завештању Кнеза Лазара и Његоша („Тестаменти српских врховних господара“) наслућује се исто схватање, исти доживљај косовског опредељења као „песничког“ и „духовног“ (о чему ће годинама касније писати Зоран Мишић): да је у темељ наше националне историје и културе уграђен мит који превазилази национално и представља не ратни поклич и зов на освету, већ „последњи, непризивни одговор којим се одговара на питање о смислу човековог постојања“ (Мишић). Најснажнија метафора српске историје, метафора о избору царства небеског наместо царства земаљског, и по Исидорином схватању преноси дубоко духовно искуство да се у борби за изгубљену ствар долази до најпотпуније потврде сопственог постојања, јер се човек, упркос безизгледности, ипак бори и, једино тако, ипак опстаје. У косовском опредељењу као својеврсном тестаменту наше историје она види ону врхунску националну вредност која сублимише најдубља духовно-историјска и општељудска искуства и као таква остаје смерница за сваки даљи корак у животу народа као целине.

У збирци *Изравнања* Исидорин поглед непрестано се креће између неба и земље. Када у есеју „Наше духовно немарство“ утврди да је најзначајнији вид српског културног уздизања – од средњовековља до савременог доба – управо рад на духу и преображају кроз духовност, њена мисао се управља ка питању како се ово вековно искуство може пренети и на политички живот нације. У истом спису Исидора у вокацији Николаја Велимировића открива усредсређеност на стрпљиво и мукотрпно решавање земних питања снагама запретаним у највишим пределима духа. Линија која спаја

Николаја са Јованом Скерлићем и Миланом Ракићем, који-ма су посвећена преостала два есеја истог поглавља, остварена је увидом да свако аскетско духовно сабирање и лично вокацијско усредсређивање (дакле, и Скерлићево и Ракићево) носи обележје подвижништва које једном својом стра-ном додирује вечно.

Последње поглавље Пејчићевог избора преноси Исидорина схватања односа светости и уметности, и њену визију феномена „изравнања“. „Изравнања“ су други, дубљи и есенцијалнији израз за принцип Божјег деловања у свету и манифестације тог принципа у човековом бићу. Ако се на плану великих закона деловање Божје огледа у уравнотежавању разравнотеженог, на плану појединачне егзистенције човек може – у једној врсти аналогije са деловањем божанских сила – досегнути унутрашње уравнотежавање тамо где је то у људском животу најсудбоносније и најпресудније: у патњи и страдању. Суочен са страдањем човек стоји пред основним проблемом егзистенције, пред одлуком за понирањем у очај или издизањем изнад привидне неизбежности фатума. У феномену изравнања, човек успева да надвиси патњу, при чему се милост Божја и ирационална слобода укорењена у сваком људском бићу стапају у једно исто делатно начело: „Изравнање у човеку спиритуалног је карактера, нарочито у моменту настајања. За моменат, у човеку се дели дух од тела, и човек чини један избор при којем га води и помаже неко тајанство, нешто меко и милостиво, што без икаква ауторитета придобија страдалника да изабере мирно очекивање изравнања неке врсте“ („Изравнања“). Није случај што Пејчић у исто, последње, поглавље смешта Исидорин есеј „Иде ли уметност над светост?“ Светац је феномен „изравнања“ претворио у трајни животни напор кроз непрестано уздизање ка врховном духовном принципу, ка Богу. Његов живот претвара се у непрекинуто зрачење ка вечном, ослобођено свих земаљских претензија. Светост тако остаје највиши духовни идеал човековог живота, највиши облик духовног уздизања, и као такав, недостижан уметничкој природи која се до вечног уздиже само у тренуцима стваралачке инспирације. Стога су уметник и светац два разнородна „сарадника Божја“: „И уметници су мостови између смртног и бесмртног, али са својим особитим бесмртним умовима и неутољеним душама. Зрачи се у вечност само са духом који тражи други свет. И зато, премда ће многим парадоксално изгледати: уметник је вечан умом, а не делом [...]; Само дух, само човек

може бити светост и вечност, а свака слика, и икона, само је симбол“ („Иде ли уметност над светост?“).

Али, иако не може да га досегне и у потуности оствари у било ком стваралачком чину, идеал светости за уметника представља горњу пројекцију савршенства, коме он несвесно непрестано стреми, као што Пејчић, цитирајући Исидору, истиче у поговору збирке: „Оно што у високој поезији и прози тежи у моралну сферу, то је религиозно осећање које у светости човечјег живота види највиши идеал.“

Најзад, поглавље сачињено од десет молитвених обраћања Богу („Молитве у малој Топчидерској цркви“) упризира најличнију димензију Исидориног схватања духовног битисања. Ако је свечев живот живот у сталној молитви и трајном изравнању, свака човекова молитва је мало тренутно изравнање, кратко иступање из ограничења земаљског живота, скрушено уздизање гласа и узлет духа ка Богу и вечном.

Изравнању теже светац и уметник, први нетремице, други у тренуцима стваралачког надахнућа; у изравнању обичан човек превазилази самог себе, преносећи црте светачког подвижништва у оквир сопственог живота; изравнање своје врсте је свако издизање изнад судбине, патње и егзистенцијалних ограничења, па тако и „косовска метафизика“ у оквиру српске историје стоји као најсветлији пример овог феномена. Можда је, сугерише приређивач ове збирке, само дух попут Исидориног који у дубоком религиозном погружењу у самом себи открива клицу Божанског начела могао тако неуморно, у вечитој разапетости између скрушености и борбености, да трага за одјецима истог далеког гласа у свему што га је окруживало: у језику, сачовеку, књижевности, у животу и бићу сопственог и духовним стремљењима осталих народа.

Изузетним приређивачким подухватом Јован Пејчић је остварио изворне намере језгровито формулисане у поговору *Изравнања*: отворио је простор за схватање дела Исидоре Секулић као стваралачког рада који се својом суштином издиже изнад оквира простог појма књижевности досежући до својеврсних антрополошких и филозофских увида и контекмплативних опсервација о личној, националној и општој духовности. Осветљавањем религиозног осећања као дубинског исходишта целокупног Исидориног стваралаштва, Пејчић је учинио видљивим оно начело које њеном делу

придаје – нека нам опросте најнапреднији – својство целине и јединства.

Иза фигуре писца, есејисте, мислиоца, народног мудраца Јован Пејчић приказује човека Исидору Секулић, из дела ствараоца њен дух и једну малу археологију душе, оне елементе њеног стваралаштва из којих зрачи Исидорин *Ichstrahl*, и открива се њено велико *јросџирање*.

Марко М. Радуловић

СВЕТОСТ ЈЕ ТИШИНА ГОВОРА

Новом збирком песама *Пишао сам светлост* Миодраг Павловић у прегнантном виду сублимише и даље развија своја темељна поетско-егзистенцијална опредељења и песничке поступке који леже у њиховој основи.*

Насловом збирке, појединих песама, затим уводним и завршним круговима и напокон самом композицијом, у којој симболика бројева има важно место, Павловић своје дело смешта у контекст српске књижевне традиције са снажним акцентом на њену средњовековну хришћанску компоненту. Павловићева песничка књига састоји се из дванаест кругова са по три песме, осим једанаестог у коме је само једна по којој је и читава збирка добила име. Оваквим компоновањем и артикулацијом поетског искуства у виду тријада Павловић се открива као наследник најстарије словенске књижевне баштине.¹

Павловићеви стари мотиви културе и историје, стварања и пародије, интерференције митског и профаног, сада сагледани из једне свет(л)осне визуре, добијају овде нову боју и квалитет. Доследно овоме, Павловић сведочи своје песничко опредељење до краја и упркос свему, са свешћу да се искуство светог реализује само кроз модус поетског језика. У том смислу песник не одустаје од својих типичних поступака у којима пародија заузима важно место.

Иако тежи светости, иако вапије светлост, јер то је једино достижно метафизичко опредељење, али и егзистенцијални усуд човека, Миодраг Павловић зна да је искуство светог могуће само на тој танкој граници, „страшној међи“,

* Миодраг Павловић, *Пишао сам светлост*, Арка, Смедерево 2009.

1 „Тројство је и иначе својствено композицији најстаријих словенских књижевних дела“ (Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних јојмова*, Нолит, Београд 1990, стр.56).